

CONSIDERAȚII ASUPRA LEGENDELOR BIHORENE

IOAN ȘARBA

Specie literară mai puțin cercelată pînă acum în folcloristica bihoreană, legenda cu variatele sale tipuri ocupă un loc de seamă în tezaurul prozei populare românești. Dealtfel, din punct de vedere istoric nu numai că precede, dar chiar se pare că a stat la baza altor specii ca basmul și snoava.

În trecut, legendele au avut o foarte largă răspîndire și un repertoriu tot pe atît de bogat. Aslăzi însă, constatăm cum, în chip firesc, terenul de cultivare și de circulație a acestora se restrînge tot mai mult grație amplului proces de culturalizare a maselor, formării și consolidării convingerilor despre adevărul științific din natură și societate. De aceea, multe dintre legendele încărcate în trecut cu o mai mult sau mai puțin bogată substanță epică s-au redus, încît au ajuns în zilele noastre simple expresii metaforice ori argumente ale tradiției referitoare la fapte și evenimente cunoscute din istoria poporului nostru.

Fără pretenția de a epuiza problemele ce țin de domeniul temei pe care o abordăm, ne propunem ca, în cele ce urmează, să remarcăm un mănunchi de caracteristici, și acestea doar pentru două din cele trei mari categorii tematice în care ar putea fi grupate legendele bihorene. Anume, ne vom opri numai asupra legendelor privitoare la floră și faună, precum și asupra celor cu caracter istoric, geografic și toponimic. Nu vom vorbi despre legendele cosmologice și hagiografice, în care influența cărturărească, a vechilor legende biblice este evidentă.

Se știe că, prin definiție, legenda nu este altceva decît „o narațiunea care caută să explice obirșia unui fenomen, a unui aspect de detaliu chiar, sau să comenteze și să comemoreze fapte și figuri de seamă din trecutul maselor populare”¹. Fieca iscoditoare a omului de dintotdeauna, necesitatea satisfacerii unei curiozități sporite și a nesecatelor sale sete de pătrundere în tainele lumii înconjurătoare, acestea au fost cauzele apariției unor interpretări, explicații, presupuneri și pre-

¹ Ovidiu Birlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 31.

ziceri de fapte, care prin transfigurare, prin prelucrare în laboratorul artistic al creatorului popular anonim, au devenit achiziții specifice ale tradiției, ale bogatului nostru folclor.

Pornind, simplamente, de la evenimente și fapte reale, de la observarea unor fenomene neobișnuite, adeseori ciudate, imaginația omului simplu — căruia îi lipseau cunoștințele științifice, înseși științele la un moment dat nefiind constituite sau fiind constituite parțial — odată stimulată, va face eforturi pentru a da explicații sincer presupuse a fi „științifice” și, deci, demne de crezare. Ori, cum „de la nivelul omului necărturar la care imaginația și sistemul magic de asociere a ținut locul gândirii logice și verificării experimentale”², explicațiile s-au constituit într-o interesantă împletire de elemente reale cu elemente fanteziste, într-o ciudată simbioză dintre țărîmul nostru și țărîmul celălalt populat cu ființe supranaturale și forțe supraomenești.

Scurtă ca întindere și de cele mai multe ori uniepisodică, legenda populară deține în fiecare caz o pronunțată funcție utilitară didactico-educativă. Formula de inserare a deznodămîntului este edificatoare în această privință, reamintind că „de alunci (sau de acolo) se trage (provine)” cutare obiect, nume etc. În Bihor, această specie folclorică nu are un nume distinct. Ea este, ca urmare, tot o „poveste”, dar ascultătorul trebuie să subînțeleagă și s-o considere de fapt o „povestire” sau mai precis o relatare a unor fapte din bătrîni a căror veridicitate azi nu se mai poate verifica. Dacă pentru legendele istorice s-a fixat obișnuit numele de „poveste din bătrîni”, pentru celelalte tipuri de legendă titlul e substituit prin perifraze de felul: „de unde vine...”, „de ce (sau de cînd) i se zice...”, „de cînd este...” și altele.

Deoarece explicarea propusă în legendă se cere fixată pe coordonate de timp și de spațiu, localizarea la mediul din preajmă, cu concretizări, e iminentă. Chiar și în cazul unor legende care circulă pe un teritoriu mai larg, adaptarea la specificul mediului crișean e obligatorie presupusă. Iar cum legendele sînt explicații pretinse mai mult sau mai puțin exacte ale unor fapte și locuri anume, multiplicarea lor în variante e mai puțin admisă. Astfel, deși vom întîlni și variante, ele sînt puține la număr.

Reținînd în continuare din bogatul repertoriu, tematic al legendelor bihorene cele două mari categorii pe care le-am amintit, ne vom putea face o imagine asupra originalității și diversității acestor creații populare epice.

1) *Legende despre floră și faună.* Infinit mai multe și cu o circulație mult mai mare în trecut, cînd se prezentau ca narațiuni propriu-zise, consistente, astăzi puține legende de acest tip mai dețin o fabulație cit de cit cu caracter epic, majoritatea păstrîndu-se doar supercontrate în denumiri și expresii metaforice. E cazul numeroaselor de-

² *Ibidem.*

numiri de vegetale și animale reținute în baza unor comparații cu diverse obiecte din natură, ale căror particularități, caracteristici, comportare și utilitate au putut sugera asemănări și asociații. Dacă în acest caz avem de-a face cu un proces de metaforizare, calea ducând de la legendă la fixarea denumirii-metaforă, în alte cazuri lucrurile se vor fi petrecut invers, numele plantelor sau ale animalelor au putut sugera o afabulație. Toate legendele de acest fel însă „nu sînt altceva decît comentariul epic la metafora cuprinsă în înseși numirile populare...”³.

În vremuri de demult, și în Bihor, ca dealtfel la întreg poporul nostru, plantele și animalele devenite personaje de legendă vor fi fost grupate în două mari categorii: binecuvîntate (cele folositoare omului) și blestemate (cele nefolositoare sau dăunătoare). Treptat însă, în virtutea procesului de laicizare ce a acționat și în folclorul nostru, s-a constituit și o a treia categorie, devenită azi copleșitoare, aceea în care plantele și animalele vor primi denumiri (de obicei locale) doar în baza înfățișării și a utilității lor.

Vom întîlni astfel în Bihor o serie întreagă de denumiri metaforice de plante (a căror țesătură legendară se mai păstrează sau nu se poate deduce mai ușor sau mai greu), între care, binecuvîntate (datorită utilizării lor în obiceiurile folclorice de peste an) ar fi: „sînzîienele” și „rugu-sîntămăresc”, acesta din urmă fiind o specie de trandafir sălbatic avînd frunze frumos mirositoare. Cu rezerve sînt priviți „scaili”, purtători de spini înțepători, cărora legenda bihoreană, făcînd abstracție acum de nume, le plasează originea în vremea „căpcinilor” înfiorători, care i-ar fi ișcat și lăsat anume oamenilor spre a le produce neplăceri. „Minciuna” (=pătlașina), prin frunza sa, ar avea darul să-l dea în vileag pe unul din doi care obișnuiește să mintă și să-i aprecieze gravitatea minciunii după lungimea nervurilor desprinse prin ruperea în două între degetele interlocutorilor respectivi. Golite de orice idee pătinoare în sensul arătat mai sus, ne apar denumirile de plante cu iz de legendă, ca acestea: „ceapa-ciorii”, „cizma-cucului”, „coada-calului”, „coada-șoricelului”, „dublajnicu-caprii”, „iarba-al-Tatin”, „iarba-secerii”, „inima-pămîntului”, „laptele-ciinelui”, „lemnuciinelui”, „limba-boului”, „macriciu-calului”, „măru-lupului” și cîte altele. La fel, și numele unor animale ca: „ochiu-boului”, „cățălu-pămîntului”, „vaca-domnului” ș.a.

Dintre legendele despre animale, acelea privind păsările și insectele par a-și conserva mai bine comentariul epic. Astfel, despre cuc se spune că numele său adevărat ar fi fost Ștefan, iar Cucu s-ar fi chemat un frate al său care s-a pierdut. Cum însă pasărea își strigă mereu fratele, oamenii ar fi botezat-o pe ea cu numele onomatopeic.

³ *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1964, p. 95.

Aceeași pasăre se crede că poate preciza tinărului care-l ascultă și-l solicită câți ani mai sînt pînă la căsătoria sa și care ar corespunde cu numărul de triluri pe care le produce la momentul dat. Iar „mămăruța” (=buburuza), prin direcția zborului de pe palma tinărului ar indica direcția căsătoriei acestuia. Privighetoarea, gătită cîndva pentru nuntă, a luat cu împrumut, ca podoabă, coada căpușii, dar a refuzat să i-o mai înapoieze, ba mai mult, temindu-se ca nu cumva să se apropie insecta păgubilă, zi și noapte, cu trilurile sale, amușă ciinii. De unde, s-ar zice, și numele bihorenesc al păsării, acela de „asmușătoare”. Rîndunica, pasăre folositoare, se cuvine a fi ocrotită; a-i distruge cuibul, potrivit legendei, ar însemna să-ți pereclitezi gospodăria, căci această pasăre ar avea puterea magică de a se răzbuna cu incendii. „Buha” (=bufnița) și „sarca” (=coțofana) sînt păsări cobitoare, acestea din urmă, prin legendă, a devenit și simbol al zarvagiului, al incitatorului. Legende, contrase azi în zicători, au fost legate de calendarul popular, de momentele desprimăvărării: „trecerea vulpii peste gheață”, „reîntoarcerea ursului în bîrlog în cazul în care își vede umbra”, „țîțivoara (=pițigoiul) aducînd semnele primăverii prin cîntecul său” și altele.

Din categoria animalelor fantastice, mai reprezentative în folclorul bihorean vom întîlni: balaurul, căpcîinii și turca. Dacă balaurul, cunoscut și mitologiei dacice (după cum probează și denumirea de factură autohtonă⁴, a devenit personaj exclusiv al basmului, în legende, care au aerul că vorbesc despre întîmplări „autentice”, monstrului ireal i-a luat locul șarpele uriaș, înghițitor de oameni prin temnițe și în subsolurile cetăților.

Bine reprezentați în vechile legende bihorene erau „căpcîinii” sau „căpcăunii”, creaturi imaginare, hibride, avînd trup de om și cap de cîine, caracterizați prin canibalism. Prin legende, numele s-a transformat în epitet care se dă unui om rău, crud, sălbatic. În relieful bihorean, pe alocuri, diverse gropi, peșteri și păduri adînci sînt considerate, sub influența legendelor de acest fel, ca ascunzători ale românilor băștinași spre a scăpa de „căpcîinii” urmăritori. Așa se explică și nume topice bihorene de tipul: „Pădurea-”, „Pietrele”, „Gropile—Căpcăunului”. Lăsînd la o parte elementul fantastic din legendele pe această temă, oricine își poate da seama că figura căpcăunului nu este altceva decît imaginea generalizată a dușmanilor externi care au întreprins peste vremuri incursiuni, invazii și cîmpiri în pămîntul nostru strămoșesc. Lupta populației autohtone împotriva asupritorilor e simbolizată în legendele foarte frecvente care prezintă diverse forme de răz-bunare împotriva căpcîinilor. Cel mai adesea, semnificînd biruința binelui asupra răului, a apărătorilor asupra cîmpitorilor, „căpcîinii” au pierit închiși de către populație în pivniți și peșteri. După N. Cartoian,

⁴ I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, p. 133—135.

în tradițiile neamului nostru, căpcinii s-ar identifica, pentru evul mediu, cu tătarii năvălitori⁵.

În legendele bihorene apar și două păsări fantastice „turca” și „panjura” (=pajura), ambele fiind sprijinitoare ale luptei populației băștinase împotriva „căpcinilor”. Ele zburau din deal în deal și produceau zgomote prin care îi speriau pe căpcini, ba mai mult, aduceau blesteme asupra lor. De aici, așadar, s-ar trage îndrăgitul personaj al obiceiurilor de iarnă: turca bihoreană. De astă dată, prin nume, legenda „turcă” pare a fi fost iscată din reacția împotriva turcilor. O spune și Dimitrie Cantemir pentru Moldova, arătând că turca este „un joc închipuit în vremurile din ură împotriva turcilor”⁶.

2) *Legende istorice și cu caracter geografico-toponimic.* Pornind de la existența unui element istoric sau geografic real, de la faptele unor personalități militante pentru drepturile naționale și sociale ale populației românești de pe aceste meleaguri, nenumărate legende bihorene au circulat și circulă, însumind din mărturisirile tradiției adevărate istorii nescrise ale acestor locuri. Chiar dacă, în viziunea creatorului popular, figurile istorice sînt argumentate prin atribuirea unor puteri ieșite din comun, adeseori magice, în cele mai multe cazuri autenticitatea lor nu poate fi pusă la îndoială. Argumentarea are un scop precis: victoria binelui asupra răului, a dreptății asupra nedreptății trebuie să fie sigură. De aceea eroilor noștri naționali Horea și Avram Iancu li s-a creat o aureolă legendară și în folclorul bihorean.

Seria figurilor de luptători pentru dreptate socială și libertate națională ale căror fapte sînt preamărite în legendele bihorene este impresionantă. Ei se numesc fie Pinte, Daian, Ion Cercel, Gheorghe Crăciun, Doboș, Bologan, Codrea ș.a. — căpetenii ale cetelor de „lotri” (=haiduci) —, sau poartă nume colective specifice, cum ar fi „lotrii feștiți (=vopsiți) la față” (deci, travestiți spre a nu putea fi recunoscuți) sau acei „de la butuc” (cu denumirea după locul unde bogații amenințați trebuiau să depună ceea ce le pretindeau haiducii).

E interesant de amintit faptul că o mare parte din legendele istorice bihorene care relatează isprăvi eroice ale locuitorilor, la care se adaugă o serie de elemente toponimico — geografice rezultate din legende, se raportează la perioada incursiunilor și a ocupației turcești în Bihor. Persistența atât de puternică a imaginii turcilor de prin secolele XVI—XVII se datorește caracterului distrugător al incursiunilor lor și a celui spoliator al ocupației întreprinse temporar în aceste părți. Mai mult, biserica creștină a întreținut și ea în mod constant ideea luptei împotriva „păgînilor”. Dar epitetul de „turcesc”, destul de frecvent în toponimia bihoreană de factură legendară, trebuie să-l înțe-

⁵ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. București, Editura Enciclopedică Română, 1974, p. 181.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Minerva, 1976, p. 218.

legem cu adevărata sa semnificație. Ruinele unor întărituri din evul mediu dar și mai vechi, presărate pe tot teritoriul Bihorului, sînt denumite: „Cetatea-Turcească”, „Biserica-Turcească”, „Fintîna-Turcilor”, „satul (orașul) turcesc” ș.a. Se știe însă că turcii n-au construit la noi cetăți și biserici și n-au întemeiat localități, pe ei interesîndu-i doar spolierea. Ca urmare, atributul de „turcesc” s-a dat prin legende pe considerentul că locurile purtînd aceste nume vor fi fost întărite în vederea apărării în fața turcilor sau or fi avut de suferit de pe urma atacurilor turcești.

În jurul unor astfel de „Cetăți-Turcești” din zona Bătar-Tăut, spune o legendă, un viteaz purtînd numele de Ștefan Negru, aflat în fruntea unei cete de haiduci, a întreprins un reușit și răsunător atac împotriva turcilor, prin care a eliberat din mîinile dușmanilor cîteva sute de copii localnici pregătiți pentru a fi duși în robie. Pe toți acești copii i-a îmbrăcat apoi în alb, simbolic, pentru a-i pregăti să fie continuatori în lupta pentru dreptate și libertate. Se pare că legenda pornește de la evenimentele anului 1569, adică de la mișcarea țărănească din nord-vestul Transilvaniei condusă de Gheorghe Crăciun, supranumit „Omul Negru”⁷. Tot în preajma acestor „Cetăți” sînt localizate și cîteva din isprăvile de mare răsunet împotriva turcilor făcute de către Gruia și Novac, eroii binecunoscuți ai unor legende românești de cea mai largă circulație

Ascunderea și descoperirea de comori, a tezaurilor monelare, încă din secole mai vechi timpuri sînt certitudini istorice. Iar după cum se știe, odată cu constituirea științei arheologice, nenumărate tezaure monelare au fost scoase la iveală și valorificate cu o uriașă eficiență în folosul istoriei înseși. Febra căutării și găsirea tezaurilor îngropate sau ascunse fiind atît de vechi nu putea să nu dea naștere la legende. Dealtfel, o legendă ne vorbește chiar de comoara lui Decebal îngropată sub albia rîului Sargetia⁸.

Atunci însă cînd, în mod întîmplător, descoperitor al unui tezaur era omul de rînd, cel asuprit, acesta nu va avea decît de suferit din partea asupritorilor avizi de bogății care și-l revendicau. De aici provine repulsia autorilor legendelor populare față de comori; moralizarea mergînd evident în sensul zicătoarei: „Banu-i ochiul dracului”. „Se știe că existența comorilor țăraniilor noștri o atribuie unor puteri oculte și răufăcătoare, care vor să ispitească pe oamenii slabi din fire și lacomi de bani nemuncii. Semnul exterior al prezenței unei comori este flacăra roșie care se arată în timpul nopții, iar efectele asupra celui ce se lasă tentat se manifestă printr-un zbcium sufletesc extraordinar,

⁷ *Istoria României* (tratat), vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 894.

⁸ *Istoria României* (tratat), vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 304.

precum și prin nenorocirile care-l lovesc mai devreme ori mai târziu"⁹. Dintr-o legendă pe această temă s-a inspirat și Ioan Slavici în nuvela sa „Comoara”.

Foarte multe legende privitoare la comori au circulat în trecut și în Bihor. Potrivit acestora, unele comori erau tănuite în banale obiecte gospodărești, din piatră sau metal, având diverse forme și fiind prevăzute cu încuietori secrete. Aceste obiecte semănând a ladă, rișniță, „cucurbătă” (=dovleac), „căpău” (=ciine), capră, măgăruș etc. erau folosite în cele mai multe cazuri ca greutăți pentru grapă fără să se știe ce se află în ele. Iar alte comori ar fi ascunse sub pământ în diferite vase, de unde la sărbători sau odată cu cîntatul cocoșilor, monedele ar începe să joace și să emane flăcări. Despre circulația unor astfel de legende în secolele trecute în Bihor avem și o consemnare din 1831. În acel an, la 16 aprilie, șpanul domenal din Lupoaia raportează capitolului latin din Oradea că Florian Sferle din Căpilna ar fi zărit de mai multe ori erupind flăcări din terenul lui Florian Ardelean din Suplacu-de-Tinca. Și, în virtutea credinței legendare, cere aprobare de a săpa spre a dezvălui comoara. Capitolul aprobă să se sape, sub strictă supraveghere, iar apoi să se raporteze. La 21 mai 1831 șpanul raporta, evident, că visatul lezaur n-a putut fi descoperit¹⁰.

Vom încheia amintind că poate cele mai numeroase și variate dintre toate legendele bihorene sînt acelea referitoare la istoria așezărilor, îndeosebi la întemeierea și denumirea acestora, la explicarea diverselor forme de relief, a numelor topice, precum și la proveniența numelor proprii de persoane, patronimice și supranume.

CONSIDÉRATION SUR LES LÉGENDES DE BIHOR

Résumé

L'auteur conçoit son étude tout en ayant comme point de départ l'idée que la légende fut moins étudiée dans la folkloristique de Bihor. Sans se proposer d'épuiser le sujet, l'ouvrage cherche à mettre en évidence quelque-uns des traits caractéristiques des légendes de Bihor. Ainsi il n'aborde que les légendes relatives à la flore et à la faune de même que celles à caractère historique, géographique et toponymique.

⁹ Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești*, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. 206.

¹⁰ Arhivele Statului, filiala Oradea, *Protocolul ședințelor economice ale capitolului pe anul 1831*, paragraful 307, ședința din 16 aprilie 1831, p. 226 și paragraful 425, alineatul 3, ședința din 21 mai 1831, p. 297.